

ÄÄREMÄRKUSI MÕNE LÄÄNEMERESOOOME, VOLGA JA PERMI AREAALSE ÜHISUSE JUURDE*

Anu-Reet Hausenberg on osutanud, et ida- ja lõunapoolsetes läänemeresoome keeltes ning volga ja permi keeltes esineb rida erandlikke ühisusi, eriti vepsa, lõunaeesti ja komi keele korral. Ta oletab, et need ühisused võivad pärineda nüüdseks katkenud keeleahelast, mis ühendas ehk kunagi Kirde-Euroopa soome-ugri keeli omavahel. Või teisisõnu oli tegemist keelte konvergentse arenguga mingi areaali piirides. Seejuures idapoolse mõju jäljed ei ole lineaarsed, vaid ilmnevad sporaadiliselt (vt Hausenberg 1981; 1985; 1996; 1998; 2000; 2001; Künnap 2004). Neist mõne juurde tundub olevat asjakohane tagasi pöörduda.

A.-R. Hausenberg (2001: 317) küsib: „Miks on läänemeresoome lõunarühmas kujunenud keskvokaal *ɛ*, mis on eriti kodunenud Kagu-Eesti murrakutes ja paiguti varieerub, nii et selle kõrgem ja madalam variant meenutavad permi keelte kaht keskvokaali? Mõju allikaks on arvatud vene keel, aga – kas ainult? *ɛ* on registreeritud ka mõnes vepsa murdes. Ka permi keelte keskvokaali esinemus varieerub ja on üks murdeid eristav joon.” Arvo Laanesti järgi leidub *ɛ* läänemeresoome keeltest eesti, vadja, liivi ja vepsa keeles. Eesti, vadja, isuri, karjala ja vepsa keeles esineb *ɨ*, seejuures küllalt harva ja eri murretes erineval määral (Лаанест 1975: 29).

Igas permi keeles on olemas foneemid *ɛ* ja *ɨ*. Murdeti on neil mitu ja osa-

* Artikkel on valminud Sihtasutuse Eesti Teadusfondi grandide nr 7724 toel.

liselt küllaltki erinevat hääldusvarianti (vt nt Тепляшина, Лыткин 1976: 131–132; Winkler 2001: 8–9). *ɛ* ja *ɨ* (või neile häälduslikult lähedased vokaalid) leiduvad ka mitmes teises soome-ugri keeles peale läänemeresoome ja permi keelte, kuid mitte nii ulatuslikult kui nimetatud kahes keelerühmas. See asjaolu lisab tõenäosust oletusele, et kõnealuste häälikute osas on olnud lõuna- ja idapoolsetel läänemeresoome keeltes – eriti lõunaeesti keelel – ja permi keeltes kunagi otsene või mingi(te) nende vahel paiknenud ja tänaseks kadunud soome-ugri keel(te) kaudu vahendatud kontakt. Vene keele mõju võiks läänemeresoome keelte korral tulla kõne alla küll vähese esinemusega *ɨ*, mitte aga laia levikuga *ɛ* korral, seda enam, et viimast vene keeles sel kujul ju ei tuntagi. Huvitusetu pole ka Jingyi Gao seisukoht, et eesti *ɛ* on algupärane ja tal on vasted ka hiina keeles (Gao, käsikiri).

A.-R. Hausenberg nendib, et 3. isiku asesõna on ainsuse korral saadud põhja- ja idaläänemeresoome (soome, karjala, isuri, vepsa), saami, mordva, permi ja ugri keeltes (*)*s*-algulisest näitavast asesõnast, kusjuures kõigis neis peale komi keele on mitmuse korral tegemist sama alguskonsonandiga. Seevastu lõunaläänemeresoome (vadja, eesti, liivi) ja mari keeltes on see asesõna saadud *t*-algulisest näitavast asesõnast ning mitmuse korral on alguskonsonandiks *n*. Komi keeles on 3. pöörde asesõna ainsuses *s*-alguline ja mitmuses *n*-alguline. A.-R. Hausenberg osutab

sellele, et komi keele *s/n*-kombineerimise justkui seoks *s/s*- ja *t/n*-kombineerimise omavahel. Ta järeldeb sellest kõigest, et komi 3. isiku asesõna on saanud oma arengukäigus mõjusid läänest (Hausenberg 1998: 116). Ise pean tähelepanuväärseks ka seda, et erinevalt põhja- ja idaläänemeresoome keeltest on lõunäläänemeresoome keeltes 3. isiku asesõnal ainsuse korral *t*-ühisjoon mari keelega ja mitmuse korral *n*-ühisjoon mari ja komi keelega.

A.-R. Hausenberg (2001: 317) kirjutab: „Miks inessiivi **-sna/-snä* on arenenud lms keeltes erinevalt: enamlevinud inessiivilõpp on *-s*, *-ssa/-ssä*, aga eL *-h* või *-n*. Ka permi inessiiv on *n*-lõpuline. On see juhus?” Huno Rätsep (1977: 46) ütleb eesti murrete inessiivi lõpu kohta järgmist: „Põhja-Eesti murretele on omane lõpp *-z*, Kirde-Eesti rannikumurdes ka *-s*, need lähtuvad läänemeresoome varase algkeele lõpust **-sna/-snä*. Lõuna-Eesti murretes on käibel olnud kolm inessiivilõpu varianti *-h*, *-hN* ja *-n*. Kõik nad lähtuvad läänemeresoome varase algkeele lõpust **-zna* > **-hna*. Vokaal kadus vormi lõpust ja konsonantühend kas säilis või üks tema komponentidest kadus. Võru-setu rahvalauludes on säilinud veel *hna*-lisi illatiivivorme [peab olema: inessiivivorme – A. K.] (nt *laudahna*, *merehnä*, *tarehna*, *vajahna*), kuigi Lõuna-Eesti rahvalauludes on üldisem inessiivis *-na*, *-nna*.” Sulev Iva toob esile, et peale lõunaeesi murrete võib konsonantühendit *hn* kohata inessiivis ainult soome keele Lõuna-Põhjamaa murdes, nt *pää-hnä-ni* 'minu pea-s'. Ta oletab, et „*n*-lõpu levimist on tõenäoliselt toetanud nii omaaegne lõunaeesi kirjakeel, milles *n*-seesütlev oli ainuvalitsev, kui ka tänapäeva võru kirjakeel, mis samuti eelistab *n*-lõppu.” (Iva 2007: 51–52; vt ka Toomse 1998: 93, 133).

Niisiis on inessiiv täiesti hääliku-seaduslikult põhjaeesi murretes *s*-lõpuline, lõunaeesi murretes aga *h*- või

n-lõpuline. Seejuures tavaliselt oletatakse, et lõunaeesi murretes on toimunud häälikumuutuste jada **-sna* > **-zna* > (võrumurdelistes rahvalauludes säilinud:) *(*)-hna* > (lõunaeesi rahvalauludes üldiselt:) *-nna* ~ *-na* ~ (Võru murdes mujal kui rahvalauludes:) *-hN* > *-h* ~ *-n*. Seoses selle oletusega tuleks juhtida tähelepanu järgmisele asjaolule. On tõesti hõlpsasti kujutletav, et variandis *-hN* võis helitu ja seega nõrgalt häälduv lõppkomponent *N* ära langeda, mille tulemuseks oli variant *-h*. Kuigi sõnasisene *h* on läänemeresoome keeltes sageli andnud kao, on ometi raske ette kujutada, et *-n* on saanud samuti variandist *-hN*: *N* oli *h* kõrvaletõrjumiseks vist siiski liiga nõrga hääldusega [Mihkel Toomse (1998: 93) tähistas küll võru murde inessiivilõppude *h*-d helitustähisega: *-HN* ja *-H*, nt *māHN*, *māH* 'maas']. Pigem on variant *-n* saanud vokaalile eelnenud helilisest ja seega kõlavama hääldusega *n*-ist: **-hna* > (? *-nna* >) *-na* > *-n*.

Permi keelte inessiivilõpu *-n* korral pole seevastu mingit näitu varasemast konsonantühendist **sn* nagu läänemeresoome keeltes (vrd aga nt rootsisaami *goät's-sn* 'koja-s' ja ersa *on-sne* 'une-s', vt Alvre 1983: 65–66). Tuleks siiski rõhutada võimalust, et inessiivi lõpu *-n* levik ja algselt ehk koguni teke on lõunaeesi keeles ja permi keeltes omavahel seotud. Nimelt võis permi või mingi(te) soomeugri tänaseks kadunud vahenduskeel(t)e inessiivilõpp *-n* toetada lõunaeesi inessiivilõpu variandi *-n* moodustumist ja kasutamist. Teiselt poolt tuleks arvestada võimalust, et lõunaeesi inessiivilõpu varianti *-n* on mõeldavalt (lisaks inessiivilõpule **-sna*?) kätketud juba algselt vana uurali lokatiivilõpp **-nV*, mis on ju igati tõenäoliselt ka permi inessiivilõpu *-n* lähteks (uurali lokatiivilõpu kohta vt nt Alvre 1983: 65–67).

Seppo Suhonen on toonud esile, et liivi objekti kasutatakse nii jaatavas kui ka eitavas kõnes genitiivivormis, nt

võtà sie õbiz 'võta see hobune' (= 'võta selle hobuse') ja *alà võtà sie õbiz* 'ära võta seda hobust' (= 'ära võta selle hobuse'). Ta peab liivi keeldkõne objekti genitiivsuse lähteks liivi-läti keeleareaali, sest läti keeldkõnes on objekt sageli genitiivis (Suhonen 2001: 575). Tal võibki olla õigus (vt ka Künnap 2004: 135–137). Aga läänemeresoome ja mordva keeled tulevad toime üheainsa bifunktsionaalse (**n*-lõpulise genitiivi-akusatiiviga, mis tähistab ühes funktsioonis atribuuti (genitiiv) ja teises funktsioonis objekti (akusatiiv) kahe eraldi käände – genitiivi ja akusatiivi – asemel. Seega ei pea liivi keeldkõne genitiivne objekt olema läti mõju, vaid katkenud soome-ugri keeleahelale omane nähtus: ka keeldkõnes näeme objektikäändena siin (**n*-lõpulist genitiivi-akusatiivi, mis on ju selles funktsioonis usutavasti vanem kui tänapäevane läänemeresoome keeldkõne üldkasutatav partitiiv. Liivi keeles oleks sel juhul tegemist väga vana kasutusviisi säilimisega. Tegelikult on läti läänemurretes osalt keeldkõne objektikäändeks sage-

damini akusatiiv kui genitiiv. Oletaksin siin genitiivse objekti puhul pigem liivi keele mõju läti keelele kui vastupidi.

Bernhard Wälchli leiab sufiksi (**n*-) kasutamist predikatiivse omanduse tähistamiseks peale liivi keele mordva ja mari keeltest, nt Kuramaa liivi *Mi'et-pūol'õzõ-n* (daativ) *võ'ļ i'bi* 'Mehe-l oli hobune', niidumari *Marijõ-n* (genitiiv) *imñõže ðle* id. Ta peab seda nähtust liivi keele korral läti-liivi konvergentseks isomorfismiks, aga osutab ka sellele, et läti predikatiivse omanduse daativiga tähistamist on peetud läänemeresoome mõjuks: teistes balti keeltes (leedu ja vanapreisi) kasutatakse verbi 'omama' (Wälchli 2000: 214–215). Seega on liivimordva-mari predikatiivne omandus-sufiks (**n*-) pigem siiski Kirde-Euroopa kunagise soome-ugri keeleahela ühise käändelõpu **n* (mitte olematu käändelõpu **n*!) jälg, milline ka selle lõpu algne funktsioon ei oleks olnud.

AGO KÜNNAP

Kirjandus

- Alv re, Paul 1983. Soome-ugri keelte ajalooline grammatika I. Sõnaliigid. Arvu- ja käändekategooria. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- G a o, Jingyi [käsikiri] On Etymology of Estonian *kõik* and Finnish *kaikki* with Suggestion of *õ* Primacy.
- H a u s e n b e r g, Anu-Reet 1981. On the Syntactic Distribution of Elative in Komi and Estonian. – Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars VI. Turku, lk 377–382.
- H a u s e n b e r g, Anu-Reet 1985. Die ostseefinnisch-permischen Kontakt-wörter in Zeit und Raum. (Preprint KKI-30.) Tallinn.
- H a u s e n b e r g, Anu-Reet 1996. Onko komin ja itämerensuomalaisissa kielissä areaalisia yhteyspiirteitä? – Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars IV. Jyväskylä, lk 180–182.
- H a u s e n b e r g, Anu-Reet 1998. Language affinity and language contacts in the history of settlement of Northeast Europe. – Language Contact, Variation, and Change. J. Niemi, T. Odlin, J. Heikkinen (toim). (Studies in Languages 32). Joensuu, lk 111–124.
- H a u s e n b e r g, Anu-Reet 2000. Läänemeresoome idapiir. – Õdagumeresoomõ piirisüämeq. Keskused läänemeresoome piiridel. K. Pajusalu, S. Jüvä

- (toim). (Võro Instituudi toimõndusõq 10.) Võro, lk 105–117.
- H a u s e n b e r g**, Anu-Reet 2001. Kadunud lüli Kirde-Euroopa keeleahelas. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars IV. Tartu, lk 314–317.
- I v a**, Sulev 2007. Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensiens 20.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- K ü n n a p**, Ago 2004. Some More Possible Traces of the Lost Uralic Language Chain of North-East Europe. – Myths and Facts in Uralistics. P. Klesment (toim). (Fenno-Ugristica 26.) Tartu, lk 134–150.
- R ä t s e p**, Huno 1977. Eesti keele ajalooline morfoloogia I. Õpivahend eesti filoloogia osakonna üliõpilastele. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- S u h o n e n**, Seppo 2001. Itämeren alueen kieliarealeja. – Ünnepi kõnyv Keresztes László tiszteletére. (Folia Uralica Debreceniensia 8.) Debrecen–Jyväskylä, lk 569–580.
- T o o m s e**, Mihkel 1998. Lõuna-Eesti murded 1–30. Kaardid. (Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen julkaisuja 56.) Turku.
- W ä l c h l i**, Bernhard 2000. Livonian in a Genetic, Areal and Typological Perspective, or is Finnish Better Finnic than Livonian? – Facing Finnic. Some Challenges to Historical and Contact Linguistics. J. Laakso (toim). (Castrenianumin toimitteita 59.) Helsinki, lk 210–226.
- W i n k l e r**, Eberhard 2001. Udmurt. (Languages of the World / Materials 212.) [München:] LINCOM EUROPA.
- Л а а н е с т** Арво 1975. Прибалтийско-финские языки. – Основы финно-угорского языкознания. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. Москва: Наука, lk 5–122.
- Т е п л я ш и н а** Т. И., **Л ы т к и н** В. И. 1976. Пермские языки. – Основы финно-угорского языкознания. Марийский, пермские и угорские языки. Москва: Наука, lk 97–228.